

KAZAK MİLLÎ ŞAİRİ ABAY (İBRAHİM) KUNANBAYEV'İN PEDAGOJİK GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A RESEARCH ON KAZAKH POET ABAY (IBRAHİM) KUNANBAYEV'S PEDAGOGICAL OPINION

Rıdvan ÖZTÜRK*

Nurbolat SEMBİ**

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Çarlık Rusyası'nın sömürgesi altında yaşayan Kazaklar arasında yetişen büyük mütefekkir, millî şair Abay (İbrahim) Kunanbayev, içinde doğup büyüdüğü toplumun geri kalmışlığına kafa yormuş ve bu konuda çözüm üretmeye çalışmıştır. Toplumun topyekûn yeniden inşasının ancak eğitim seferberliği ile mümkün olacağını tespit etmiş ve toplumun her kesiminde ne tür bir eğitim yapılanmasının gerektiğini şiirlerinde ve hikâyelerinde dile getirmiştir. Yaşadığı dönemdeki medreselerde verilen eğitim onun amaçlarından uzaktaydı. O, toplumda gerçekleşmesini istediği değişiklikleri uygulamak için, boy beyi olan babası ile ters düşmekten bile çekinmemiştir. Bu çalışmada, Abay'ın hayatı özetlendikten sonra, edebî yönü, eserlerinin içeriği ve Abay'ın düşünce dünyasında etkili olan şahsiyetler üzerinde durulmuştur. Daha sonra Abay'ın pedagojik düşünceleri, genç kuşakların eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlar, dostluk ve arkadaşlık ilişkilerine bakışı, aile içinde anne ve babanın eğitimle ilgili sorumlulukları ile eş seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Abay, Kazak, pedagoji, aile, terbiye.

Abstract

National poet Abay (Ibrahim) Kunanbayev, great thinker who grew up with Kazakh people living under Tsarist Russia colony in the second half of the XIX century, thought about backwardness of the society he has born and grew up, and he tried to produce solution on this issue. He detected that society's rebuilt is only possible with educational campaign and he uttered in his poems and stories which kind of structuring should be in each class of society. During the period of his life, education of madrasahs was away from his aims. In order to apply the changes he wishes, to be occurred in the society, he did not even hesitate to conflict with his father who was the Lord (Bey) of the community. This study emphasises on Abay's literary personality, contents of his works and

* Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı; ridvanozturk1961@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, nurka.kazak@gmail.com

Gönderim Tarihi: 17.02.2017
Kabul Tarihi: 20.03.2017

individuals who affected Abay's thought world, after summarizes his life. Then his pedagogical thoughts, issues need to be considered in the education system of young generation, outlook on being friend and friendship relations, education responsibilities of mother and father in the family, also points to be considered in the selection of mate are discussed.

•

Keywords

Abay, Kazakh, pedagogy, family, education.

GİRİŞ

Abay Kunanbayev, XIX. yüzyılda yaşayan, Kazak Türklerinin büyük şairi, filozofu, eğitimcisi, bestekârı ve Kazak yazılı edebiyatının temelini atan büyük bir şahsiyettir (Koç 2007: 285). Bu vasıflarına ilaveten, Kazakların ilerlemesi, çağdaş dünyayı tanınması yolunda büyük emek harcayan ve buna büyük katkısı olan, mahallî bir yönetici ve idealist bir devlet adamıdır (Zeyneş-Çınar 1995: 9). Abay, 22 Ağustos 1845 tarihinde Kazakistan'ın Karkaralı İlindeki Şıngıs Dağının Kasabulak yaylasında (şimdiki Semey İli Abay İlçesi Karavıl Köyü) doğdu. Asıl adı İbrahim olup Abay diye tanınmıştır. Orta cüz Kazaklarından Argın boyunun Tobıktı koluna mensuptur. Babası Kunanbay, dedesi Öskenbay, büyük babası Irgızbay, annesi Ulcan

Hanım'dır. Zengin bir ailenin çocuğudur (Nurgaliyev 1995a: 47-48; Muhametkalıkızı 2009). İlköğrenimine köyünde başlayan Abay'ı, on yaşına geldiğinde babası Semey şehrindeki Ahmet Rıza Medresesine göndermiştir. O dönemdeki bütün medreseler gibi, bu medrese de sadece dini eğitim veriyordu. Medresede eğitim dili Arapça ve Farsça idi. Bu medresedeki eğitimini üç yıl gibi kısa bir sürede tamamladı. Abay medresedeki eğitimi yanı sıra, edebiyat, tarih, matematik, coğrafya gibi bilimleri de tahsil etmiştir. Ayrıca Abay, medresede okuduğu derslerden başka, kendi gayretleriyle Arapça, Farsça ve Çağatayca üzerine ilave bazı bilgiler edinir (Kibar 2013:543; Ualihanov 1958: 100). Abay, İslamiyet'e samimiyetle bağlıdır. Ona göre, içinde yaşadığımız dünyanın gerçeklerini

göz önüne alarak, ilim ve teknikte gerekli ilerlemeyi yapmakla çağdaş dünyada ancak yer alabiliriz (Karabey 1996: 195).

Abay özellikle edebiyata merak sararak Doğu klasiklerini okudu. Nizâmî, Ali Şir Nevâî, Fuzûlî, Sadî Şirâzî ve Hâfız Şirâzî gibi nazım ustalarının eserleriyle tanıştı. Bu yıllarda şiir de yazmaya başladı (Avezov 2004: 53). İlk eserleri, çoğunlukla aruzla yazdığı aşk şiirlerinden oluşmaktaydı. Fakat asıl eserlerini, Kazak halk edebiyatı türlerinde vermiştir.

Bir Rus mahalle mektebine devam ederek Rusça öğrenen Abay, henüz on üç yaşındayken hacca gidecek olan babasının yerine, mensup olduğu Argın boyunun idaresini üstlenmesi gerektiğinden, öğrenimini yarıda bırakmıştır (Avezov 2007: 11). Bu yıllarda kendi halkını daha yakından tanıma fırsatı bulan şair, daha sonra idari işlere ve siyasete karışmaya başlamış, 1876-

1878 yıllarında Konır Kökşe kasabasının idareciliğine seçilmiştir. Siyasi gücünü, yanlış ve haksız uygulamaları durdurmak için kullanmaya çalışan Abay, bu konuda fazla başarı sağlayamadığı gibi, adaletsiz yönetimi sebebiyle eleştirdiği babasıyla da anlaşmazlığa düşer.

Gördüğü yanlışları şiir yazarak tenkide ve halkı uyarmaya çalıştıysa da, şairliğin o dönemde Kazak boyları arasında hakir görülmesi yüzünden Abay, 1886 yılına kadar şiirlerinde takma ad kullanmıştır. Semey'e sürgüne gönderilen Çarlık karşıtı Rus aydınlarından E.P. Mihaelis gibi Rus arkadaşlarının ve Saint Petersburg'da bir askeri okulda öğrenim görmekte olan kardeşi Halilolla Öskembayev'in yardımıyla Rusçasını ilerletir ve Rus edebiyatının önde gelen yazarlarının eserlerini okur. Ayrıca dünya edebiyatı klasiklerinin Rusça çevrilerini okuma imkânı bulur. Kırk yaşına geldiğinde kendini tamamen edebiyata veren Abay, 1886'da yazdığı "Jaz" (yaz) adlı şiirinde ilk defa kendi adını kullanır. Bu tarihten sonra kaleme aldığı şiirlerle Kazak halkını uyandırmaya çalışan Abay, çağın gerisinde kalan halkı için daima kaygılanmış, toplumu değiştirmenin yollarını aramıştır.

Abay 1890'lı yıllarda artık halk arasında tanınıp beğenilen ve fikirlerine güvenilen bir şair olmuştur. Çeşitli yerlerden pek çok kişi kendisinden istifade etmek üzere yanına gelmeye başlamıştı. Abay, bu şekilde birçok şair ve yazar yetiştirmiştir. Bu dönemde Muka, Magaviya, Akılbay, Kekitay ve Şakerim gibi genç yetenekler, Abay'ı kendilerine örnek alarak onun takipçisi olurlar. Abay, oğlu Magaviya'nın ölümünden kırk gün sonra, 6 Temmuz 1904 tarihinde Semey'de vefat etmiştir. Cenazesi, Şingıs dağındaki Jidebay kışlağında kardeşi Ospan'ın kabrinin yanına defnedilmiştir (Kalkan 2002: 373-374).

1. Abay'ın Edebî Yönü ve Eserlerinin İçeriği

XIX. yüzyılda ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlayan Kazak yazılı edebiyatının kurucusu sayılan Abay, modern Kazak edebiyatının en önemli temsilcilerindendir. Hem edebiyat hem de sosyal hayatla ilgili yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonraki Kazak aydınlarının örnek aldığı bir kişi olmuştur. Üslûp ve konu bakımından pek çok yenilikler barındıran Abay'ın eserleri, Kazak edebiyatının klasikleri arasına girmiştir. Sovyetler Birliği devrinde birçok yazar ve şairin eserleri yasaklandığı hâlde Abay, yasaklamanın dışında tutulmuş; bu sayede XX. yüzyıl Kazak edebiyatında önemli bir yere sahip olarak, hakkında en çok araştırma yapılan edebiyatçılar arasına girmiştir (Kalkan 2002: 374).

Abay, hem şair hem de yazardır. İki yüze yakın şiiri, üç destanı, kırk beş düzyazısı ve ayrıca çevrileri vardır. Kazak edebiyatında "Abay'ın Kara Sözleri" çok müstesna bir yere sahip olmuştur. Kara Sözler, tamamıyla nasihat edici bir niteliktedir ve toplamda kırk beş sözden oluşmaktadır. Toplum için kaygılanan bir neslin yetiştirilmesi ve bunun sonucunda Kazak halkında dayanışmanın, mutluluğun, gelişmenin ve millet hayatında kardeşlik duygusunun imar edilip geliştirilmesi Abay'ın Kara Sözlerinin temel konularıdır (Ayan 2014: 3). Abay'ın şiirlerinde de; aşk, tabiat, birlik, bilgi, ilim, kadın, adalet, yalan, dedikodu, bölünmüşlük, sevgi, barış, ölüm, insanlar arasındaki çelişkiler, boylar arasındaki mücadeleler, yer ve su kavgaları, halkının eksik yanları gibi çeşitli temalar işlenmiştir.

Abay'ın hayatını ve eserlerini araştıran Muhtar Avezov, Abay hakkında şöyle der:

"Ulu realist şair, geleneksel şiirin dar çerçevesini genişletmiştir. O, Kazak şiirine çeşitli yenilikler getirmiştir. Kazak hayatının gerçek yanını olduğu gibi yansıtmıştır. Yaşadığı dönem Kazak halkının sosyal dokusunu incelemiştir. Buradan Abay'ın şiirlerinin muhtevasının geniş olduğunu çıkarmak mümkündür. Onun şiirlerinin başlıca teması; adaletsizlik, medeniyetsizlik, yönetici ve beylerden halka yansıyan kötü davranışlar, çekemezlilik, övgü, tembellik ve bölünmüşlüktür. Abay, insanın sadece kötü huyları ile

zulüm ve insafsızlığını eleştirmekle kalmamıştır. Onun büyüklüğünü sağlayan unsurların başında, eleştirmekle yetinmeyip doğru yolu da göstermesi gelir. Nitekim o, yaptığı eleştirilerle Kazaklara ilim ve medeniyetin yolunu açmıştır. Eserlerinde, zorluklardan kurtulmanın yolunun; çalışmak, ilim yapmak ve insan haysiyetini korumaktan geçtiğini bildirir." (Zeyneş-Çınar 1995: 374)

Şiirlerini gençlere örnek olma amacı ile yazdığını belirten Abay, söylediklerinin ancak gayretli, gönül gözü uyanık olanlara tesir edeceğinin altını çizmiştir:

*"Ben şiiri meşgale olsun diye öylesine
Sözleri dizmek için yazmıyorum.
Kalbinde hissi olan, sözden anlayan
Gençlere örnek olsun diye yazıyorum
Bu sözleri uyusuk olan anlamaz*

Gayretli, gönül gözü uyanık dinç olan anlar" (Kara-İbragim 2008: 402)

Abay'ın eserleri şiir, nesir ve bilhassa Rusça çevirilerden oluşur. Şair, her şeyden önce, sözlü halk edebiyatının yazılı hale geçmesinde önemli bir rol üstlenmiş ve şiirlerini bir kitap halinde toplamış, böylelikle eserlerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

Abay'ın şiirleri, özellikle Kazak halk edebiyatı tarzına uygun "ölen" adı verilen şiirlerden ve poema (manzum hikâye) türünde yazdığı uzun şiirlerden oluşur. Abay, modern şiir türlerinde eser vermemekle birlikte, geleneksel Kazak şiirine biçim ve içerik yönünden yenilikler getirmiştir. Ondan önce Kazak şiirlerinde sadece "kara ölen" ve "jır" adı verilen iki biçim vardı. Abay bunları kullanmakla yetinmemiş, ayrıca Kazak şiirine on yedi değişik şekil kazandırmıştır. Birçok mısradan oluşan bir tek bölüm veya dörtlüklerden meydana gelen birkaç bölüm halinde yazılan "ölen" formuna; iki, üç, dört, altı ve sekiz dizelik yeni şekiller katmıştır.

Abay'ın şiirlerinin dili sade ve etkilidir. O, Kazakçanın zenginliğinin farkında olarak, yabancı kelimeler kullanmaktan özellikle kaçınmıştır. "ölen" türünde yazdığı eserlerden başka, "Eskendir", "Masgut" ve "Ezim Engimesi" adıyla üç poema (manzum hikâye) da yazmıştır. "Eskendir", Firdevsî ve Nizâmî gibi ustaların yazdığı İskender namelere konu olarak benzese de, Abay bunları taklit etmemiştir. Şair, İskender'in hayatından bir kesit sunduktan sonra, dünyaya hâkim olma hırsını ve gururunu eleştirir. İskender'in hocası Aristo'yu da poemasında dile getirmeyi ihmal etmez. "Masgut" ve yarım kalan "Ezim Engimesi"nde yine klasik Doğu hikâyelerinde işlenen konulara yer vermiştir. "Ezim Engimesi", Bin Bir Gece Masallarından uyarlanmış bir olayın, nazım olarak yazılmış bir şeklidir. Şair bu eserinde, toplumu kandıran çıkarıcı sinsi insanları yermektedir. Şair, şiirlerinde Kazak halkını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini anlatmış, Kazak toplumunda gördüğü eksiklikleri ve yanlışlıkları eleştirmiştir. Kadının hor görülmesi, başlık parası, tembellik ve eğitimsizlik gibi konulardaki eleştirileri Kazakların değişiminde önemli rol oynamıştır. Abay'ın fikirleri ve eleştirileri, kendinden sonra gelen Kazak aydınlarını derinden etkilemiştir (Kalkan 2002: 374; Gümüş-Güngör 1995: 2).

2. Abay'ı Edebiyat ve Fikir Alanında Etkileyen Yazar ve Filozoflar

Düşünce hayatında ve ortaya koyduğu eserlerde Abay'ı etkileyen bazı önemli şahsiyetler vardır. Bu şahsiyetleri, yaşadıkları kültür ve medeniyet havzalarına göre aşağıdaki gibi sınıflandırmamız (Gümüş-Güngör 1995: 4) mümkündür:

1) Doğulu yazar ve düşünürler: Nevâî, Fuzûlî, Firdevsî, Nizâmî, Ahmet Yesevî, Sa'dî ve Hâfız.

2) Rus şair ve yazarları: Puşkin, Belinski, Gertsen, Çernişevski, Dobrolyubov, Nekrasov,

Saltıkov-Şedrin ve Lermontov.

- 3) Batılı şair ve yazarlar: Byron ve Goethe.
- 4) Kazak şair ve yazarları: Şokan Ualihanov ve İbray Altınсарın.

3. Abay Kunanbayev'in Pedagojik Düşüncesinin Esasları

Abay, ilk defa açılan Semey civarındaki Halk Eğitimi Ocaklarını organize etmede öncülük etmiş, o dönemde eğitim veren kurumları ile eğitim sistemlerinin birçok meselesini yakından tanıma fırsatı bulmuş ve pedagojinin birçok ayrıntısına vakıf olmuştur. Özellikle iki toplumun (Kazak ve Rus) organizesi, yerli kütüphanelerin ve müzelerin donanımı için çağrılmış ve bu çerçevede birçok ilmî yayın ve önemli bilgilerin toplanmasına desteği olmuştur (Avezov 2005: 24).

Eğitim alanındaki çalışmalarından dolayı halk ona, eğitimci Abay demiştir. Abay, halkın her kesiminin ihtiyacı olan çalışmak, insanlık, hüner, ilim, terbiye ve arkadaşlık gibi vasıfların önemini şiir ve destanlarıyla ulaştırmaya çalışmıştır. Mütefekkir şairin pedagojik açıdan amacı, gençleri halkına samimi hizmet eden gerçek bir vatandaş (kâmil insan) olarak yetiştirmek ve terbiye etmektir. Büyük öğretmenin eğitim ve öğretime bakışının temel prensibi, insan terbiyesi ve bunun yapılması sonucunda oluşan halk terbiyesidir. Bir sözünde, *"Yaşamın dayanağı sürekli çalışmak ve ilim elde etmektir."* (Mahmudov 2005: 20) diyen Abay, cahil ve tembel insanın topluma yararlı bir vatandaş olamayacağını belirtmiştir.

Ona göre, Kazak halkının gelecekte bağımsız bir devlet olması, ekonomik yönden kalkınması, kültürünün gelişmesi, içinde bulunduğu karanlıktan ve fakirlikten kurtulması için takip etmesi gereken yollardan bazıları şunlardır: Bütün memlekette okuma yazma seferberliği başlatmak, gençleri insanlık yolunda terbiye etmek, azim ve çalışmaya yöneltmektir (Dükenbay 2008: 432). Akıl ile düşüncenin eğitimi ilerletmesi için, dünyaya doğru gözle bakmanın ve doğru düşünmenin lüzumlu olduğunu söylemiştir. Her gencin; aklının, düşüncesinin, beyninin, kalbinin ve duygularının gücünden faydalanarak, kendi memleketinin "ketigini (gediğini) dolduracak "kirpiş " (kerpiç) olmasını hayal etmiştir (Cirenşin 1961: 540).

Abay, toplumun terbiyesinin bireylerden başlayacağına inanmıştır. *"İnsan iyileşmeden zaman da iyileşmeyecek"* diyerek, zamanın düzelmesinin, yaşanan ortamın iyileşmesinin insanın düzelmesine ve iyileşmesine bağlı olduğunu dile getirmiştir (Hopaç 2013: 7-8). Bireyin ve halkın hedeflerinin bir birine paralel yürümesi için terbiyedeki en önemli unsur nedir? sorusuna cevap olarak, en önemli unsurun ilim ve sanat olduğunu söylemiştir. *"Tecrübeli insanları örnek al, sadece çalışarak mal kazan"* diye yol göstermiştir. Böyle bir bilince sahip insanların yaşadığı memleketin geleceğinin daha parlak ve daha güzel olacağı bir gerçektir. Büyük öğretmen; çok yönlü, donanımlı, eğitilmiş, kültürlü ve terbiyeli (kâmil) insanın böyle olacağını açıklamıştır.

Kâmil insanın ilk özelliği, içinde imanın bulunmasıdır. Abay, terbiyenin diğer "insanlık, akıl, düşünce, çalışmak, beden eğitimi vs., özelliklerini" dikkatlice inceleyen bir gencin, hemen iman edebileceğini düşünmektedir. O, kendi dönemindeki okul ve medreselerin verdiği, çağın gerisinde kalmış eğitim ve öğretim faaliyetlerine gönlünün razı olmadığını her fırsatta dile getirmiştir. Özellikle cahil mollaların, yalan yanlış eğitim vererek, insanları yanlış yola ittiğini söylemiştir. Abay, öğretmenin şahsını fevkalade yüksek mertebeye koymuş ve onlara büyük bir güvenle bakmıştır (Köbesov 2000: 6). Abay'ın eğitim düşüncesinin içerisinde; hayatının sonuna kadar ilmi sürdürmek, onu kitaplardan aramak, kendi kendine öğrenmek, öğrendiklerini unutmamak gibi prensipler vardır. Abay, her bir öğrenciyi kendi kendine ilme ve fenne götüreceği yolları sık sık dile getirmiştir.

Abay ilim öğrenmenin üç basamağı olduğunu belirtmiştir. İlk basamağının herhangi bir haberi bilmekten ve duymaktan başladığını, onu anlamak için her öğrencinin ne okuyacağını,

neye bakması gerektiğini, bundan sonra kendisine lazım olacak şeylerden faydalanması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Genel anlamda eğitimci sıfatı ile Abay, ilim elde etmenin rastgele değil, ilmi yöntemlerle olacağını söylemiştir. Onun, nasıl okunması gerektiğini ve hayatta nasıl kullanılması gerektiğini belirten düşünceleri, günümüzdeki pedagoji açısından çok uygun ve kolay uygulanabilir yöntemlerdendir (Kunanbayulı 1933: 17-18).

İlim öğrenciye, söz aracılığı ile verilebileceği gibi, şair sıfatı ile de verilebilir. Abay, çoğunlukla sözün gücüne başvurmuştur. *"Bilgileden çıkan söz, isteyene olsun göz"* diyen büyük şair, ilmin nurlu sırrının kavramayla olacağını belirtir. *"Yüreği ayna, gönlü açık, kalp gözü uyanık olan"* sözü ile de, anlatılanları dikkatli dinleyecek olan öğrenci arar. O, eskiden beri hem istekli ve yetenekli hem de pratik ve sözü seri şekilde anlayan, hafıza gücü kuvvetli olan insanın, olgunlukta ileriye gideceğini belirtmiştir. Abay'a göre, insanın ilim isteği onu terbiyeli kılabilir (Muhamedhanulı 1993: 336).

Şair, memleket kaygısı için değil, kendi çıkarı için; memleketi birleştirmek için değil, ayırmak için okuyan; *"ya tercüman ya avukat olmak için"* okuyan gençleri tenkit etmiştir. Sadece âlim olmak için değil, bilgisini doğup büyüdüğü, içinde yaşadığı halkın kültürel ve ekonomik yönlerden kalkınması ve millet şuurunu yükseltmesi için çalışan insanları yetiştirmek istemiştir. Mütefekkir şair, ilim öğrenenleri iki gruba ayırmıştır: Birincisi, ilmi ve hakikati öğrenmek için okuyanlar (ilmi, bir vatandaşlık borcu olarak öğrenenler buna dâhildir). İkincisi ise, rakip yani birisinden önde olmak, başta olmak amacı ile sadece kendileri için okuyanlar (Nurgaliyev 1995b: 477).

3.1. Genç Kuşakların Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Şaire göre, ilim yolunu seçen gençlerin, ilmi kendi derdi için değil, rekabet için değil, halkına samimi hizmet edip, kendisini çok yönlü bir şekilde yetiştirerek, *"kâmil insan"* seviyesine çıkmak için öğrenmeye kendini adayıp; *"bana bu kadarı yeterli artık"* demeden sonuna kadar öğrenmeye devam etmesi gerekir. Kimse tam öğrenmeden, öğrenmeyi bırakmamalı, kendini de *"ne yapalım kader"* diyerek oyalamamalı diye, onlara sürekli nasihatte bulunmuştur. Abay, Kazak gençlerini gereksiz şeylere heveslenmemeye, sanat öğrenmeye, doğayı tanımaya, devamlı bir şekilde ilme talip olmaya davet eder. O, halk eğitiminin gruplara ayrılmasına, milli değerlerin kısıtlanmasına karşı çıkarak, derslerin ana dilinde okutulmasına özellikle dikkat çeker (Nurgaliyev 1995b: 477). O, bir insanın şahsiyeti için, halk eğitimi ile insanlık terbiyesi arasında sıkı bağlantı kurar. Şairin düşüncesine göre, insanlık terbiyesini oluşturan hususiyetler; insanoğlunu sevmek, insanların birbiriyle samimi olması, merhametli, birlik ve beraberlik içerisinde olmasıdır.

Abay, gençleri geleceğe mükemmel bir şekilde hazırlamak için, gençlerin o dönemdeki düşüncesiz insanların kötü huylarından kurtulmaları ve kendilerini terbiye etmeleri hususunda nasihatlerde bulunmuştur. Yeni neslin karakterine ve insan terbiyesine ayrıca kafa yoran Abay, çocuk eğitiminin çok erken yaşlarda başlaması gerektiğine inanmaktadır. O, bu konu ile ilgili olarak, *"Onların henüz lekelenmemiş ruhlarına güzel hasletler kazandırmamız gerekiyor"* (Avezov 1962: 25) diyerek eğitimin erken başlatılması ve sürekli olmasına dikkat çekmiştir.

Abay'a göre, insanın kendi kendini eleştirmeye açık olması gerekir, *"Şayet tecrübeli insanların düzeyinde olmak istiyorsan, günde veya haftada bir, en azından ayda bir defa kendi kendini hesaba çek. Önceki hesaptan bu yana ömrünü nasıl geçirdin? Bu günlerini dünya ve ahirete yararışlı, pişmanlık duymayacak şekilde mi geçirdin, yoksa ne yaptığını kendin de mi bilmiyorsun?"* diyen Abay, sonuç olarak gençlerin toplum önündeki sorumluluğunu artırarak, onların özgüvenlerinin oluşmasını sağlamıştır (Korabay 2004: 122).

Abay, yaşadığı toplum içinde devrinin parlayan yıldızı gibiydi. Düşünceleriyle halkı bilim ve medeniyete çağırması, aşağıdaki dizelerinde de görüldüğü gibi özellikle gençlerin eğitiminin önemine değinmiştir:

*Gençliğimde bilimi önemsemedim,
Faydasını görüp de incelemedim,
Büyüyünce düşünmedi avucuma,
Elimi vaktinde uzatamadım,*

Yazar kendisinin gençliğinde çok fazla okuyamadığına üzüldüğünü söyler. Bu nedenle de gençlere, “Gençler vakitlerinizi boşuna geçirmeyin, ilmi ve medeniyeti öğrenin” diye nasihat etmiştir (Zeyneş-Çınar 1995: 17-18).

3.2. Dostluk ve Arkadaşlık İlişkilerine Bakışı

Mütefekkir şair, insanlar arasındaki samimiyet ile duygu temizliğine esas olan gerçek dostluk ile arkadaşlığa büyük önem verirdi. Dostluk, geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürme gelen kavramlardandır. Dostluk hakkında her nesil, kendi zamanının şartlarına göre en iyi değerlendirmelerde bulunmuştur. Abay, dostluğun doğası ve mahiyeti hakkında söylenen sözler ile dostluğun muhtevasını geniş bir açıdan anlatarak bize sunmaktadır. “Erken farkına vardım, iyi olmayan insanları memlekette çok gördüm” (Avezov 1998: 14) diyerek kendi döneminde dostluk ile düşmanlığı, hakkaniyet ile zulmü çok yaşadığını bildiren ve bu hususta hayat tecrübesi olan Abay; itibarlı ve kıymetli dostluk ile arkadaşlığı gelecek nesle tavsiye etmiş ve bunları topluma ulaştırmayı vatandaşlık görevi olarak kabul etmiştir. Şair, adaletsizliğin yaygın olduğu derebeylik toplumundaki dostluğun ölçüsü olarak “Kendi malı ve hayatı için dalkavukluk ve ikiyüzlülük etmek gerekir” diye düşünenlerin menfaate bağlı arkadaşlığını, kesin bir şekilde tenkit etmiştir. “Kötü insan kazar kendisine hendek, ona inanırsan bir gün olursun zavallı” (Ömiraliyev 1993: 14) diyerek, gerçek olmayan dostluğun foyasını meydana çıkarıp gençleri kötü karakterden muhafaza etmeye çalışmıştır. Şair, gerçek ve samimi dostluğun kudretine inanmaktadır.

Abay’ın uluslar arasındaki dostluk ve uluslararası eğitim hakkındaki düşünceleri, halkına karşı duyduğu sevgiden kaynaklanmaktadır. Komşu halkların ileri seviyede olan kültürlerine, başarılarına dikkatlice bakarak, onları örnek göstermiştir. İleri düşünceli, akıllı insanların eserlerini Kazak diline çevirmiş, iyi talim terbiye örneklerini de nasihatlerinde belirtmiştir. Gençleri insanlığa hizmet inancıyla terbiye ederek, onları ilme götüreceği yolu gösterip, bu meselelerin çözümü için çalışmalı demiştir. O, çalışmanın insan ve toplum hayatındaki yerine büyük önem vermiştir. Abay’ın sözleri, genç kuşakların her tür mesleğe serbestçe yönelmelerinde etkili oldu ve onlara faydalı çalışmaları organize etme yollarını gösterdi (Gabbasov 2006: 2-8).

Abay, Arapça ve Farsça öğrenmenin yanında, özellikle zararlarından korunmak ve faydasına ortak olmak için Rusçayı da öğrenmek gerektiğini belirtir. Zira ona göre, birinin dilini bilen onunla denklik davası güdebilir. Tabi ki bunun ilk adımı da kendi kimliğinin olmazsa olmazı (Allah’a) kulluğu ve (kendi) Türkî dilini öğrenmektir (Abay 1993: 51). Mütefekkir şair, gençleri ve insanlığı terbiye etmede; hümanizm, vatanseverlik ve milletlerarası dostluğu, adalet ile merhameti esas unsurlar olarak ele almıştır.

3.3. Gelecek Kuşakların Yetiştirilmesinde Babaların Sorumlulukları

Abay gençleri çalışmaya teşvik ederken, aile terbiyesine, anne ve babanın sorumluluğuna da ayrıca önem vermiştir. Çocuğun gelecekte üstleneceği sorumluluğun öncelikle babada bulunması gerektiğine dikkat çekerek, babanın aklının ve hayat tecrübesinin etkisi olmadan samimi çalışmanın, anlamlı bir hayata doğru ilerlemenin ve yeni neslin bedenine insanlık vasıflarını yerleştirmenin mümkün olamayacağını söylemiştir. Bu yüzden çocuğun bilinçli bir vatandaş, "kâmil insan" olarak terbiye edilmesi için, anne ve babaların kendilerini iyi bir seviyeye ulaştırarak, onlara örnek ve model olmaları gerektiğini belirtmiştir. İster olumlu isterse olumsuz olsun, anne ve babalar çocukları için doğal eğitim ve öğrenme modelleridir. Mütefekkir şair, babanın iyi vasıfları olarak; onun insanlığını, çalışkanlığını ve aile içerisinde eşine karşı duyduğu sevgi duygusunu ifade etmiştir. Bir evin erkeği akıllı, hanımı güzel ahlaklı olursa; oturdukları evleri cennete dönüştürerek, orada yaşayan çocukların da iyi ahlakla, değerli vasıflarla eğitilip donatılacağını açık bir şekilde dile getirmiştir. Ayrıca, kendi ailesinden kopup soğuyarak, halk içinde gezmeyi ve çok dolaşmayı adet edinen, ailesinin huzurunu bozan, çocuk terbiyesi ile hiç ilgilenmeyen babaları sert bir şekilde eleştirmiştir (Nurgaliyev 1995b: 478).

3.4. Gelecek Kuşakların Yetiştirilmesinde Annelerin Sorumlulukları

Abay, çocuğun geleceğine destekçi olarak, ilk öğretmenin baba olduğunu belirtmiş, bunun yanı sıra yeni neslin terbiyesinde annenin yerinin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Kendi annesi Ulcan ile babaannesi Zere'nin sevgi ve şefkat pınarından beslenerek büyümesi, onun annelik vasfını yüksek derecede tanınmasında etkili olmuştur. Annelik şefkati yoluyla verilebilecek incelik, kendine ve başkalarına saygı göstermesi de olgun insanın esas vasıflarındandır. Yazar anneyi kendi çocuğunun ilk kıymetli eğiticisi olarak bilir. Abay, kız çocuğunun terbiyesinde anne eğitiminin etkisine, pedagojik açıdan çok yönlü yorumlar yaparak, zengin sonuçlar çıkarmıştır. O, kız çocuklarının evlilik hayatına hazırlıksız olarak girmesi sonucu, evlendikten sonra huzurlarının kaçıp, beceriksiz kadın olarak adlandırılacaklarını; özellikle çalışmadan yetenek kazanmadan büyüyen zengin kızlarının küçük yaşta iken yeterince eğitilmediğini düşünmekteydi. Onun için annelere, kız çocuğunun terbiyesinde, milli kültürü ön plana koyarak eğitmelerini önermiştir. Halk terbiyesinde en kıymetli unsur olan anneler, bir yandan da yetişmekte olan kız çocuklarına dikiş nakış gibi ev işlerini öğretmektedir. Abay, böyle annelere çok saygı göstermiştir (Nurgaliyev 1995b: 478).

3.5. Eş Seçiminde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Abay, evlenecek olan gençlere, kültürlü annelerin kızları ile evlenmelerini tavsiye etmiştir. Kendinde insanlığın değerli vasıflarını toplayan kız çocuklarını, "gelecek ocakların sağlam kazığı" diye tanımlamıştır. Gelecekte aile kurma meselesinde, kız çocuklarının akıllı ve verimli (üretken) olmasına ayrıca önem vermiştir. O, kendi kızı Kulbadan'ın bilgili olmasını istedi ve destekledi. En azından okuma ve yazma öğrenmesine dikkat çekerek, etrafındaki insanların kız çocuklarına okuma ve yazmayı, şiir ve yırları terennüm etmeyi, şarkı ve müziği öğretti (Nurgaliyev 1995b: 479).

Abay, insanın sadece dış görünüşü ile güzelliğinin anlaşılmayacağını, dış görünüşü ile iç görünüşün bir bütün olarak güzel olması halinde, insanın güzel sayılabileceğini söylemiştir (Kenceğaliyev 2003: 67).

*Zengin diye, mallı diye beyden alma,
Fakir kızı ucuz diye merak salma.
Arı var, akli var, hayâ eden,
Ana babanın kızından geri kalma (Ömiraliyev 1993: 10-11).*

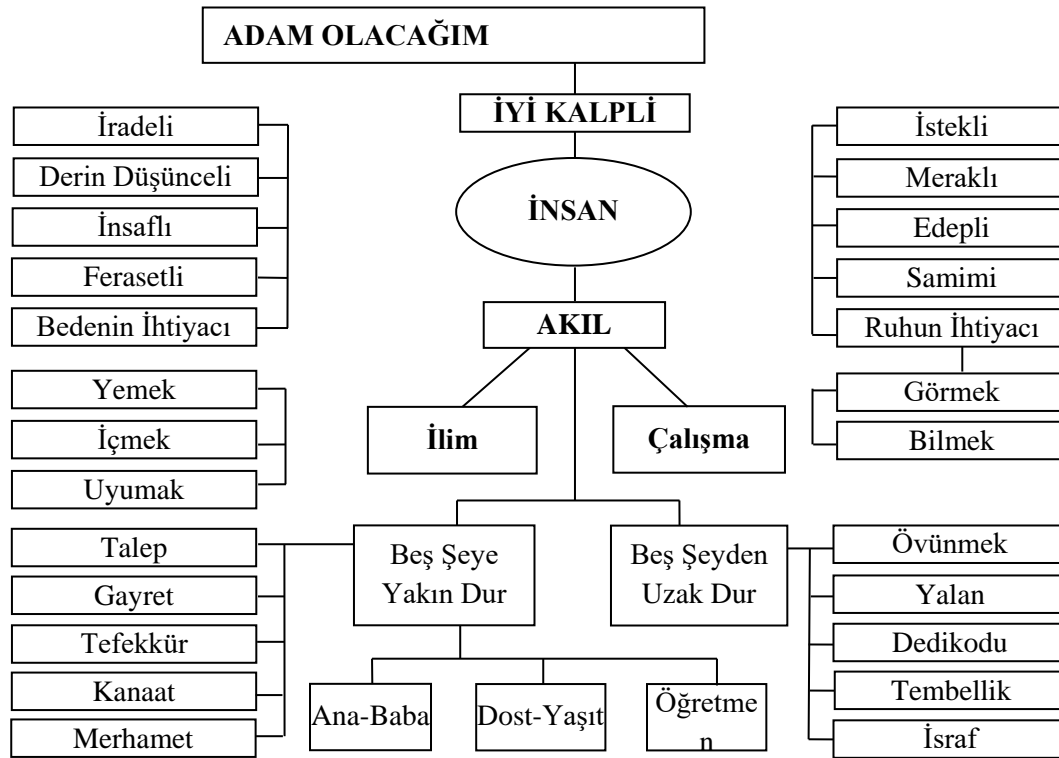
O, yeni evlenecek olan gençlere eş seçiminde sadece dış görüntüsüne önem vermemelerini, eşinin insanlık vasfına, akıl ve ferasetine, görgü ve terbiyesine de dikkat etmelerini tavsiye etmiştir. Abay, gelecekte aile kuracak olan gençleri, karı koca olmanın belli başlı zorluklarının da olacağı, o zorlukları yenmek için hazırlıklı olmaları gerektiği hususunda uyarmıştır (Alipbay 2005: 3).

3.6. Abay'ın Bazı Şiirlerinde Karakter Eğitimi

Abay'ın herkesçe bilinen eserleri arasında ilk sırada “*İnternatta Okıp Cür*” (Yatılı Okulda Okuyor), “*Gılım Tappay Maktanba*” (Bilgin Olmadan Övünme), isimli şiirleri yer almaktadır. “*İnternatta Okıp Cür*” şiiri öğrenci gençlerle ilgili genel bir nitelendirme yapmakla başlar. Şair, yatılı okumakta olan gençleri, sıcak ve samimi duygularla tasvir eder. Daha sonra onlara akıl verir ve tavsiyelerde bulunur. Şair çalışmadan, yorulmadan gerçek anlamda eğitimi elde etmenin mümkün olmadığını belirterek, bilgi birikimi için harcanması gereken çabaları da saymaktadır. “*Gılım Tappay Maktanba*” adlı şiirinde, insanlık ve kişilik meselelerini ele almıştır. İnsanların uzak durması gereken kötü alışkanlıkları ile kazanmaları, öğrenmeleri gereken olumlu nitelikleri belirtmiştir (Korganbekülü 2007: 152).

*Beş şeyden uzak dur,
Beş şeye yakın dur:
Adam olacağım diyorsanız.
Dedikodu, yalan, övünmek,
Tembellik, boşa mal saçmak,
Beş düşman bu, bilseniz.
Gayret, çalışmak, derin düşünce,
Kanaat, merhamet gibi
Beş asıl dost bulsanız.*

Abay'a göre, “*Adam olacağım diyorsanız*”, kişiliğinde insanlığın iyi vasıflarını toplayıp, ruhun ihtiyacını beden ihtiyacından üstün tutarak beş şeyden uzak durmak ve beş şeye de yakın olmak gerekir. Bu sayede akıl, çalışma ve ilimle kemale erişileceği, ana, baba, dost, akran ve öğretmenin talim ve terbiyesi ile olgunlaşacağı muhakkaktır. Abay'ın aşağıda çevirisini verdiğimiz bu prensipleri, Ahmet Yesevi Üniversitesinin girişindeki tabloda Kazakça olarak gösterilmiştir:

Tabloda görüldüğü üzere, eğer bir genç, adam olacağım diyorsa; öncelikle iyi kalpli bir insan olması gerekir. Bunun için de, aklını kullanması, çok çalışması ve ilim sahibi olması gerekmektedir. Aklını kullanması ve çalışması neticesinde elde ettiği ilim sayesinde beş şeyden sakınması ve beş şeye de yakın olması gerekmektedir ki elde ettiği ilim ona fayda verebilsin. Uzak durması gereken şeyler; övünmek, yalancılık, dedikodu yapmak, tembellik ve israftır. Yakın durması gereken şeyler de; istekli olmak, gayret etmek, tefekkür etmek, kanaatkâr olmak ve merhametli olmaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, XIX. yüzyılda yaşamış büyük Kazak mütefekkiri ve millî şairi Abay Kunanbayev'in değişik konulardaki pedagojik görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında genel olarak Abay, Kazak toplumundaki eksiklikleri söylemenin yanı sıra, onlara çözüm yollarını göstermesi ve eserlerinde hayatın gerçeklerini derinlemesine ele alması açısından, önemle araştırılması gereken bir düşünürdür. Birçok ilim adamı, mütefakkir ve edebiyatçının kitaplarını, Kazak halkının anlayacağı seviyeye göre tercüme etmiştir. Gelişmiş ülkeleri örnek göstererek, onların düzeyinde olmak için, sadece ellerinin emeği ve alınlarının teriyle çalışarak mal kazanmaları gerektiğini söylemiştir.

Abay Kunanbayev'in en büyük arzusu, Kazak halkının kendi bağımsız devletini kurması ve hürriyetine kavuşması idi. Bunun için ilk önce, toplum içerisinde yaşanmakta olan eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Bu eksikliklerin, Kazakların bağımsız bir devlet kurmasına engel teşkil edeceğine inanmaktaydı. Bu eksikliklerin giderilmesi de, tek tek bütün bireylerin eğitiminden geçmektedir. Çünkü eğitilmiş bireylerin oluşturduğu bir toplum, her türlü bilimsel ve teknolojik sıçramayı yapabilecektir. Kendi dönemindeki medrese eğitiminin

yetersizliğini belirttikten sonra, okul çağındaki çocuklara ve gençlere neler öğretilmesi ve hangi ideallerin aşılması gerektiğini ifade etmiştir. Eğitimde çok yönlü, donanımlı, kültürlü ve terbiyeli (kâmil) insanlar yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu nedenle Abay, öncelikle gençlerin ve ailenin eğitime önem vermiş ve bu konuda çözüm üretmeye çalışmıştır. Ailede, babanın ve annenin üstlenmesi gereken rollerini hatırlatmış, gelecekte kurulacak ailelerin direği olan kız çocuklarının eğitiminin önemine özel vurgu yapmıştır. Yeni yuva kuracak gençlere de, ideal bir eşte aramaları gereken özellikleri öğretmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- ABAY, (İbrahim K.) (1993), *Kara Söz, Poemalar*, Almatı, "El" ve "Kazakistan" Damu Karı Kitaphanası.
- ALİPBAY, Sunğat (2005,09,13), "Ulttık Til Cane Ulı Akın Muraları", (Abay, 160), Almatı: Egemen Kazakistan Gazet.
- AVEZOV, Muhtar (1962), *Uakıt Cane Edebiyat*, Almatı: Kök Ciyek Baspası.
- AVEZOV, Muhtar (1998), *Abay'dın Kara Sözderi*, Almatı.
- AVEZOV, Muhtar (2004), *Abay Colı Roman-Epopeya*, Cilt I, Almatı: Cazuşı Baspası.
- AVEZOV, Muhtar (2005), *Alaş Arıstarı*, Astana: Elorda Baspası.
- AVEZOV, Muhtar (2007), *Abay Colı Roman-Epopeya*, Cilt II, Almatı: Cazuşı Baspası.
- AYAN, Ekrem (2014), "Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerinde Eğitim", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014*, Eskişehir, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı: 371-378.
- CİRENŞİN, Abış (1961), *Abay Kunanbayev Şıgarmalarının Bir Tomdık Tolık Cinagi*, Almatı: Kazakistan Memleketlik Korkem Edebiyat Baspası.
- DÜKENBAY, Doscan (2008), *Abay'dın Ruhı Gumırnamalık Oytolğau*, Astana, Poliant Baspası.
- GÜMÜŞ, Muhittin-GÜNGÖR Ahmet (1995), "Abay'da İz Bırakanlar", *Ankara Üniversitesi TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, Ağustos, Sayı: 2, Ankara: 1-19.
- ĞABBASOV, Sobethan (2006), "Abaydın Pedagogikalık Kozkarası, Galımdar Gakılıyası", *Bala Tarbiyesi Curnalı*, Sayı: 4, Almatı: 1-8.
- HOPAÇ, Mustafa (2013), "Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 37, Celalabat-Kırgızistan: 1-11.
- KALKAN, İbrahim (2002), "Kunanbayev Abay", *DİA*, Cilt: 26, Ankara: TDV Yayınları: 373-374.
- KARA Mehmet-İBRAGİM Damira (2008), "Uyanmak Kavramı ve Kazaklar", *Turkish Studies International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7, Fall 2008: 397-412.
- KARABEY, Turgut (1996), "Abay Kunanbayoğlu (1845-1904)", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Erzurum: 193-197.
- KENCEGALİEV, K. vd. (2003), *Abay Pedagogikası*, Kökşetau, Keleşek-2030 Baspası,
- KİBAR, Zafer (2013), "Abay'ı Doğru Anlamak", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs, 2014*, Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı: 543-546.
- KOÇ, Kenan vd. (2007), *Kazak Edebiyatı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- KORABAY, Serikkazı vd. (2004), *Kazaktın Bas Akın Halkaralık Gılımı, Teoriyalık Konferensiya*, Almatı: Dauyr Baspası.
- KORGANBEKULI, Kadirbek (2007), *Abay Estetikası Cane İslam*, Almatı, An Arıs Baspası.
- KÖBESOV, Audanbek (2000), *Abay Tanu Daristeri*, Almatı, İbray Altınсарın Adındaki Kazaktın Bilim Akademiyasının Respublikalık Baspa Kabineti,
- KUNANBAYULI, Abay (1933), *Tolık Cinak*, Kızılorda, El Şecre Baspası.
- MAHMUTOV, A. (2005), "Abay Poeziyasının Tili", *Abay Curnalı*, Sayı: 4, Almatı:1-20.
- MUHAMEDHANULI, Kayım vd. (1993), *Abay'dın Akın Şakirtteri*, Almatı: Dauyr Baspası.
- MUHAMETKALİKIZI, Almahan (2009,04,15), "Abaydın Tugan Küni Nerge Er Türli Atalıp Cür", (15.02.2017), <http://old.abai.kz/node/14510>.
- NURGALİEV, R. N. vd. (1995a), "Abay", *Abay Ensiklopediya*, Almatı: Atamura Baspası: 47-51.
- NURGALİEV, R. N. vd., (1995b), "[Abay] Pedagojisi", *Abay Ensiklopediya*, Almatı: Atamura Baspası: 476-478.
- ÖMİRALİEV, Kultat (1993), *Abay Aporizmi*, Almatı: Kazakistan Baspası.
- UALİHANOV, Şokan (1958), *Abay'dın Tandamalı Şıgarmaları*, Almatı.
- ZEYNEŞ, İsmail-ÇINAR Ali Abbas (1995), *Abay'ın Eserlerinden Seçmeler*, Ankara: Türksöy Yayınları.